

TUNISZ

EZ ÉV NOVEMBERÉBEN megdőrdültek a fegyverek Francia Észak-Afrikában is: a világháború tűzvésze áterjedt a Francia Birodalom tengerentúli gyarmatainak legértékesebb területeire, az Atlaszvidék országaira is. Algériát és Marokkót az angolszászok szállották meg, a Földközi-tenger medencéjében, a döntő helyzetet elfoglaló Tuniszban pedig a tengely csapatai vetették meg a lábukat. A három ország közül Tunisz (Tunézia) a legkisebb, csak 140.000 km² területű, de gazdag, művelt földje igen közel van Európa partjaihoz. Szicíliától a mindössze csak 180 km széles Szicíliai-csatorna választja el, de ezt a távolságot is felébe osztja az olasz Pantellaria megerősített szigete. Valóban találóan hasonlította Mussolini Tuniszt Olaszország szívének irányított törhöz. Ezzel egyben megindokolni törekedett Olaszország igényeit erre az értékes földdarabra, amely 1881 óta, hogy Franciaország védnöksége alá került, a Francia Birodalom egyik legértékesebb gyarmatává fejlődött.

A Hammamet- és a Kis Szirtisz-öböl partján hosszan elnyúló, de nyugat felé is tetemesen kiszélesedő, nyugaton Algériával, délen az olasz Tripolitániával határos ország területe felszínalakítási és szerkezettani tekintetben két részre osztható: északi gazdagabb része az Atlaszvidék, gyéren lakott, értéktelenebb déli része pedig a szaharai sivatagi tábla tartozéka. Az Atlaszvidék idegen tag Afrika zömök testén. Kis-Afrika — mondja sok neves geográfus, — Kis-Azsiához hasonlóan híd, átmenet Európa felé, a Mediterraneum tartozéka, hiszen hegysége, az Atlasz, a déleurópai alpi típusú gyűrt hegységek rendszerébe tartozik. Másod- és harmadkori rétegekből felépített láncai az Alpokkal és a Kárpátokkal egyidőben gyűrődtek fel hegységgé. Két hatalmas vonulatának, a Teli-Atlasznak és a Szaharai Atlasznak Nyugat-Algériában még jól elválasztható tömegei a tuniszi határ felé közeledve, mind közelebb kerülnek egymáshoz, majd szinte összeolvadva az ország északi részének mozgalmas felületű hegy- és dombvidék jellegűt kölcsönöznek. Négy hegységvonulat mégis elég világosan felismerhető. Északon, a Földközi-tenger partjával párhuzamosan vonul az 500—1000 m magas, csapadékos, gazdag paratölgyerdőkkel borított tuniszi parti lánc. Három nagyobb hegységtömege bontható: nyugaton a Medjerda-hegység, középen a Khroumirie, keleten pedig a Mogods tömege húzódik. A vonulat Bizerta mellett a Cap Blanc kiugró szirtfokával végződik a Bizertai-öböl mellett. A parti láncsal párhuzamosan haladó és a Medjerda-folyó völgyét követő, szintén 500—1000 m magas, jól tagolt Kef és Tebursuk-vonulat a Tuniszi-öböl északi partján, Porto Farinánál ér véget. A harmadik vonulat a legmagasabb; nevezik tuniszi főláncnak is. Izoláltan álló, egymás mögött kulisszaszerűen elhelyezkedő tönkhegységek sorozata (Tebessai hegység). Djebel Chambi, Zeugitane hegyvidék, Djebel Zaghouan, Djebel Hamid). A Djebel Chambiban 1600 m magasságot is elér a hegység és csak a tengerbe mélyen benyúló Bon fok félszigetén alacsonyodik le 600 m-re. Ebből a vonulatból délnyugaton a déltuniszi vonulat láncai ágaznak ki (Djebel Serraguia, Djebel Orbata) és végigkísérve a Sott el Djerid medencéjének északi partjait, a Gabési-öböl partján érnek véget.

A hegyvonulatok közé északon termékeny, sík medencék, az ország belsejében pedig magas fekvésű, száraz éghajlatú, steppés fensíkok ágya-

zódtak be. A Parti lánc, a Kef és a Tebursuk vonulata közé a gabona-, bor- és gyümölcsstermő Bėjai-és Tuniszi-medence, mely a tektonikus eredetű, zárt Tuniszi-öböllel ér véget, a Kef és a Tuniszi főlánc közé pedig az algériai szteppéket utánzó magas medencék alfafüves pusztái. Végül a tuniszi főlánc és a déltuniszi vonulat egy háromszögalakú, tenger felé lejtő, hullámos felszínű táblát fog közre, ez az olajfanevelő tuniszi Sahel, mely lagúnás, turzásos, szalinás partokkal végződik a tenger felé.

A déltuniszi hegylánc déli lábát kísérő sós sottok medencéjétől délre a sivatagos szaharai tábla terjeszkedik. Oázisokkal gyéren behintett, egyhangú, unalmas, szinte lakatlan síkság, amelynek tájképébe nyugaton a Tuniszba is benyúló El Erg homoksivatagjának dűneláncai, keleten pedig, Tripolitánia felé, a Dahar aszövőlgyekkel szabdalt, magas réteglépcsővidéke visz némi változatosságot. A Kis Szirtisz-öbölben elhelyezkedő, lapos Djerba-sziget és a Kerkenna-szigetcsoport is a szaharai sivatagi tábla tartozéka.

Az ország alak- és szerkezetani tekintetben elkülönülő két részének az éghajlata is különböző. Az északi területeknek forró száraz nyarakkal és enyhe esős telekkel jellemzett földközitengeri (mediterrán) éghajlata van, a déli részeké meg sivatagos. A két klimaterület elmosódó határa kb. a Tuniszi főlánc vonulatával egyezik. Az évi középhőmérséklet délen 20° , északon 18° körül van. Az északnyugati partvidékre télen az északnyugati szelek bőséges csapadékat, évi 800—1500 mm-t hoznak, de kielégíti a mezőgazdálkodás igényeit még a Bėjai és a Tuniszi-medence csapadéka is: a kb. 600 mm évi mennyiség. A nyár északon a tenger mérséklő hatása következtében nem tűrhetetlenül forró, a tél pedig igen enyhe, ezért ez a vidék az európai kolonizáció céljaira a legalkalmasabb. Az ország belseje felé haladva, a csapadék fokozatosan csökken, — a főlánc vidéke és a Szahel évi 300—400 mm csapadékat kap — a nyár, különösen a keleti partvidékeken igen forró és száraz, gyakori itt a szaharai sirokkó, a tél pedig a térszín hegyes volta miatt nem olyan enyhe, mint az északi partvidéken. Végül Dél-Tunisz, a sottok vidéke, az Erg és a Dahar határozottan sivatagi klímájú területek forró, száraz nyarakkal, homokviharokkal, télen gyakorta 0° körüli hőmérsékletekkel, igen kevés (évi 100—200 mm) és nagyon rendszertelen eloszlású csapadékkal.

A hidrográfiai viszonyok a domborzat és a klíma kölcsönhatásait tükrözik. Északon bővizű, de rövid, hajózásra nem alkalmas, nagy esésű parti folyók sietnek a tenger felé. Sok itt a forrás is és a talajvíz szintje is könnyen elérhető kutakkal. Főfolyó a Bėjai- és Tuniszi-medencét lecsapoló, 365 km hosszú Medjerda. Téli, heves és nagy árvezi veszedelmese, de nyári aszály idején alig van vize. A főlánctól délre állandó vízfolyások nincsenek, hanem csak rövidebb-hosszabb sivatagos aszövőlgyek, vádik hasogatják a lejtőket és a Sahel felszínét. Sivatagi záporosók alkalmával tekintélyes vízmennyiségeket hőmpölygetnek. Ezek a vizek kiszáradt, hajdani sóstavak (sebkhák) medencéiben szikkadnak el, vagy pedig a sós, iszapos sottok tűnékeny víztükrét táplálják; a tengert közülük csak nagyon kevés éri el. A nagyterületű sottok hosszú, nyugat-keleti irányú térszíni mélyedésben foglalnak helyet. Sóstavak, bennük azonban csak a téli esőzések idején van víz, nyáron sós kivirágzásokkal borított, kerges, sós iszap takarja felszínüket, az iszap alatt híg, sós sárral. Legnagyobb területű a Sott el Djerid a keskeny, hosszú Sott el Fedjedj-el; a kisebb Sott el Rharsa a tenger színénél 26 m-rel mélyebben fekvő depresszióban terpszkedik.

A bő csapadéku északi hegyvidékeket gazdag aleppofenyő- és paratölgyerdőségek borítják; értékes állományuk a francia állami erdőhivatal védelme alatt áll. A belső hegyvidékek hajdani dúsabb erdőállományai azonban a mértéktelen rablógazdálkodást igen megsínylették. A korábbi erdők helyén ma itt a Mediterraneum örökzöld bozótja, a macchia tenyészik. A Kef és Tebursuk vonulatától délre a ritkás erdő nyomába kiterjedt bozotos és alfafüves szteppék lépnek, télen és koratavasszal, az esőzések után üdezöldbe öltöztetik a tájat; majd a nyári aszályok barnásszürkére égett mezői ismét más szint adnak a steppevidéknek. A sottok medencéjén túl még a hitvány steppe is elcsenevésesedik, felsivatag, majd tökéletes, növényzetnélküli sivatag követ-

kezik, csak a sottok környékének kisebb-nagyobb oázisaiban díszlik a „lábát vízben áztató, koronáját tűzben tartó“ datolyapálma; a zöld ligeteknek árnyékában megbújó falvak fehér házacskáikkal varázslatos képet alkotnak a fehéren és sárgásbarnán izzó sivatagi tájban.

Tunisz földje sok kultúra felemelkedésének és hanyatlásának volt színpada. Karthágó fénykorának és vesztének, a római gyarmatosításnak és virágzásnak az a berber őslakosság volt már a tanúja, amely ma, mint az ország népességének számban erősen megfogyatkozott alaprétege, a déltuniszi Dahar sziklafalainak barlangjaiban és vályogból vert kocka-, meg csóházáiban, a sivatagba szorítva tengeti életét. Ma már alig 20.000 ember beszéli a berber nyelvet; a berberség, amióta a hódító arab mohamedánizmus az országot uralma alá vetette, elarabosodott. Az arab befolyás az Atlaszvidék három országa közül Tuniszban lett a legerősebb, mert ez az ország volt legjobban kitéve a keletről érkező mohamedánizmus népi, kulturális és politikai hatásainak. Ezeknek a hatásoknak olyanmértvű meggyengülésére, mint az a sokkal inkább elfranciásodott Algériában tapasztalható, az ötvenéves francia uralom nem volt elégséges. A lakosság száma (az 1936-os népszámlálás szerint) 2,608.000, ebből 2,326.000 bennszülött arab és berber mohamedán, 200.000 római katolikus európai és kereken 60.000 zsidó. A népesség túlnyomó része az északi termékeny medencékben és völgyekben, meg a partvidéken, részben a Száhel területén lakik. Ezekben a vidékeken a népsűrűség négyzetkilométerenkint az ötvenet is eléri. Délen, a sivatagi táblán, csak az oázisokban laknak; a népsűrűség itt nagy területeken négyzetkilométerenkint még az 5 fölé is alig emelkedik. Annyi bizonyos, hogy még az aránylag sűrűbben lakott északi terület is további nagyszámú gyarmatos befogadására alkalmas. A termékeny medencékben, a Száhelen és az északi partvidéken, meg az oázisokban a földműves lakosság állandóan letelepedve, földműveskultúrában él, a főlánc és a déltuniszi hegyvonulat között elfoglaló szeppevidékeken pedig sátoros pásztorkodás, nomadizmus (juh-, kecske- és tevetenyésztés) a bennszülött arabság és berberség uralkodó életformája.

Bár a tuniszi bennszülött igénytelen, életmódja szegényes és kezdetleges, gazdasági életének műszaki berendezettsége alacsony fokon áll, mohamedán vallásában gyökerező életszemlélete, mély vallásossága, az algériai bennszülötténél tudatosabb és hagyományörzőbb társadalmi élete, szellemi rugalmassága és nem utolsósorban a francia gyarmatosításnak még csak alig ötvenéves időtartama miatt is népi öntudatát és önállóságát korántsem veszítette el olyan mértékben, mint a honi földben hazát már alig látó, korszak kozmopolitává alakuló, vagy legjobb esetben elfranciásodó algíri. Ez a különbség a két ország államjogi és politikai helyzetében is kihangsúlyozódik. Algéria a Francia Birodalom mellékországa, Tunisz francia védelem alatt álló bennszülött állam, beység.

A tuniszi bennszülött ragaszkodik a hazai földhöz; nemzeti öntudata az első világháború után még belpolitikai téren is megnyilvánult. Az ekkor alakult ifjú tunisziak nemzeti pártjának tagjai nemcsak európai ruhát öltöttek, európai egyetemeket látogattak és egymás között a népek önrendelkezésének Wilson formulázta jogairól vitakoztak, a nemzeti jelzöt nemcsak pártjuk nevében viselték, hanem reformalkotmány követelését is kitézték mozgalmuk céljául. Ám törekvésük kevésbé komoly és megalapozott ahhoz, hogy végcéljukat — olyanféle államjogi állást és függetlenséget, mint amilyen Egyiptomé — elérjék, azonban eléggé alkalmas lehet arra, hogy a párt törekvéseit egy másik földközitengeri hatalom a saját céljai elérése érdekében Franciaország ellen felhasználhassa és hasznosíthassa.

A 60.000 főnyi zsidóság iparral és kereskedelemmel foglalkozik; városlakó. Városokban telepedett meg a 200.000 főnyi európai származású népességnek is a legnagyobb része, sőt kereken 100.000 magában a fővárosban lakik. Legtöbbben a franciák vannak, számuk 108.000; utánuk az olaszok következnek 91.000-rel. Egyéb európai származású (máltai, görög, spanyol stb.) összesen 10.000 van.

A franciák száma 1911-től 1936-ig 46.000-ról 108.000-re emelkedett, ugyanezen idő alatt az olaszoké 88.000-ról csak 91.000-re, a 14.000 máltai pedig 7000-re fogyott. A franciák számának növekedése sokkal kevésbé a természetes szaporodás számlájára írható, hanem inkább részben a bevándorlás, részben a bizonyos ideig már Tuniszban megtelepedett máltaiak és olaszok automatikus honosításával magyarázható. Ez a törvényszabta módon, dátumra bekövetkező naturalizáció viszont természetesen a máltaiak számának állandó csökkenésében — bevándorlás nincs! — és az olaszok számának lassú növekedésében mutatkozik.

A tuniszi francia uralomnak a tuniszi francia népi elem gyengesége és elégtelensége valóban sok gondot okoz. A francia elem gyengeségének a természetes szaporodás és a bevándorlás elégtelenségén kívül gazdasági természetű háttéré is van. Igaz, hogy a nagybirtokok, bányák és nagyipari üzemek túlnyomóan franciák kezében vannak, az utolsó két évtizedben azonban a francia uralomra nézve nyugtalanító tünetek is megnyilvánulnak. A francia nagybirtok tekintélyes része, egyhatede került vásárlás útján olasz kézre. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a francia gyarmatos Tuniszban nem nőtt annyira össze a röggel, mint Algériában. Saját birtokán is idegennek érzi magát és, ha néhány jó gazdasági év termése haszonnal fizetett, meg a birtok értékét is növelte, szívesen adja el a földjét olaszoknak és módosabb bennszülöttnék, hogy Tuniszt elhagyva, valahol Franciaországban évjáradékából gondtalanul megélhessen. Így aztán természetesen az automatikus naturalizációt is alig lehet a francia elem megsegítésének nevezni, mert legkevésbé sem jelenti az olaszság népi és nemzeti öntudatának elhomályosulását.

Pedig tagadhatatlan, hogy a franciák tuniszi gyarmatosító tevékenysége bölcs volt és nagymértékben eredményes. 1881 óta ez az ország Franciaország egyik legértékesebb, legfejlődőbb és legtöbbet ígérő gyarmatává alakult. A gazdasági fellendülés okát egyaránt kereshetjük Tunisznak az anyaországhoz való közelségében, kedvező fekvésében, könnyű megközelíthetőségében, valamint földjének kedvező természeti viszonyaiban, a térszín tagozott, de mégis könnyen feltárható voltában, jó éghajlatában, földjének természeti kincseiben. Igaz, hogy ezek az utóbbi adottságok megvoltak a francia uralom előtt is és a hetvenes évek olasz kivándorlóit éltek is velük kedvező alapfeltételeket teremtve a francia kolonizáció számára, de igazán hatékonyakká és gyümölcsözőkké csak akkor váltak, amikor a francia uralom rendet, békét és biztonságot teremtett ebben a nyugtalan országban, kikötőket, utakat és vasutakat épített, ültetvényeket telepített és bányákat nyitott. Franciaország ezekhez a munkálatokhoz nem sajnálta pénzét, aranyát sem.

Tunisz elsősorban agrárország, ipara teljesen jelentéktelen. Északi gazdag, termékeny részének, a medencéknek és síkságoknak főterményei, amelyekből fölös bőséggel termel (elsősorban az anyaország számára): búza (5 millió q), árpa (1-5 millió q), bor (1*5 millió hl), narancs (100.000 tonna), citrom (14.000 tonna) és a Száhel területén 14 millió darab olajfával az olívaolaj (500.000 tonna). Állattenyésztésében a juhászat (kb. 3-5 millió darab juh) és a kecsketenyésztés (2 millió darab kecske) vezet, tehát állattenyésztése egészében mediterrán jellemvonású, amit igazol az is, hogy a szamarak és öszvérek száma meghaladja a lovakét. Jelentős a szarvasmarha (540.000 darab) és a tevetenyésztés (170.000 darab) is. Az állattenyésztés területei elsősorban a száraz szteppeterületek.

A gazdasági élet értékcsáláján nem maradnak sokkal az agrártermékek mögött Tunisz ásványi kincsei sem. Az ország déli, sivatagos része szinte kimeríthetetlenül gazdag foszfáttelepekben (Metlaoui, Redeyef, Ain Moularés, Kalaat Djerda és Kalaat es Senam vidékén), az évi termelés több, mint 1,770.000 tonna. A tuniszi foszfáttelepeknél

csak az USA telepei gazdagabbak. Az északi hegyvidékeken vas- (957.000 tonna), ólom- (28.000 tonna) és cinkércet (12.000 tonna) bányásznak. Tengerparti sótelepein évi 90.000 tonna konyhasót párolnak a tenger vizéből.

A gazdasági élet szolgálatában jól kiépített műút- és vasúthálózat áll. A vasútvonalak hossza 2132 km, az országutaké (jelentős részük autótút) 12.000 km. A külkereskedelmi forgalom főként tengeri úton bonyolódik le. Kikötőit (Tunisz, Bizerta, Sfax, Sousse) 1935-ben 7067 hajó hagyta el 4,758.000 tonna áruval és 7082 hajó kereste fel 4,749.000 tonna tartalommal.

Az utolsó békeévben (1938-ban) exportjának 1324 millió frank, importjának 1140 millió frank volt az értéke. Kivitelének főbb cikkei: foszfát (153 millió frank), bor (143 millió frank), búza (125 millió frank), olívaolaj (123 millió frank), ólom (74 millió frank) és vasérc (73 millió frank értékben) voltak; bevételében a gyapot és gyapotárúk (114 millió frank), gépek és alkatrészek (75 millió frank), cukor (48 millió frank), ásványolajok (48 millió frank), rizs (23 millió frank), automobil (31 millió frank) és papíráruk (28 millió frank értékben) vezettek. Külkereskedelmi forgalmának legnagyobb része Franciország, Algéria, Olaszország, az USA és Nagy-Britannia felé irányult. Jelentős az idegenforgalom is.

A táj képe a leggazdagabb és legeurópaiasabb a Tuniszi-medencében. Itt települt a festői öböl partján, az ősi Karthágó elhagyott romjaitól délre a pezsgő, elevenéletű főváros is, Tunisz (219.000 lak.), az ország szellemi, politikai és gazdasági életének központja, első kikötője. A második legfontosabb város, forgalmas kikötő (parafa-, búza- és gyümölcskivitel), megerősített hadikikötő, tengeri és légi flottatámaszpont, a Földközi-tenger keleti medencéje bejárójának a „Gibraltárja“, a mediterrán vonásokat bőven mutató Bizerta (35.000 lak.). A már orientális jellegű, de Bizertánál népeesebb Sfax (az ókori Taparura, 44.000 lak.) a Kis Szirtisz partján a Száhel olajtermővidékének gazdasági központja, egyben a hasonlóan orientális jellegű Sousse-szal (az ókori Hadrumetum, 28.000 lak.) együtt a déltuniszi foszfát fő kiviteli kikötője. Mindkét városból vasútvonal vezet a Metlaoui környéki foszfáttelepekhez. A termékeny Medjerda-völgyben Béja (az ókori Bella Regia, 10.000 lak.) és a napilapokból mostanában jólismert Mateur (4.000 lak.) mezőgazdasági központok, ez utóbbi egyben vasúti csomópont is. Gabés (19.000 lak.) kikötőjének forgalma a kelettuniszi vasút megépítése óta jelentősen emelkedik, Gafsa oázisközpont a sottok vidékén. A tuniszi mohamedánizmus központja, a mohamedán világ egyik „szent városa“ a félsivatagi környezetben települt Kairouan (23.000 lak.). Több, mint 3 km hosszú és 10 m magas városfal övezi az arabnegyedek; központjában áll a 827-ben épült nagyszerű főmecset, több mohamedán szent sírjával. Toseur (14.000 lak.) vasútvonal végállomása és datolaytermelő oázisváros a Sott el Djerid vidékén. Rajta túl már az egyhangú, szomorú sivatag következik egyre gyérülő és szegényedő oázisaival és a berberség nyomorúságos életet tengető maradványaival. A Dahar ez, a tuniszi Szahara, a kopárság, a futóhomok, a kősvatag, a barlanglakó trogloditák és a csőházak országa néhány francia katonai állomással és fegyencetleppel.

Az ország területén északról dél felé haladva az élet lüktetésének elhalkulása állapítható meg. A kultúrtáj vonásai fokozatosan szegényednek. Az erdőborította hegyek, a termékeny síkságok és medencék, a búza- és árpaföldek, a szőlők, az európai stílusú városok és gazdag tanyák világát tevé- és juhnevelő steppek, félsivatagok és sottok, datolyapálmás oázisok és futóhomokterületek, primitív települések és nomadizmus váltják fel. Mindent számbavéve mondhatjuk, hogy Tunisz a Föld egyik legszínesebb és legszebb országa, a nagy táji ellentétek földje, a Francia Birodalom egyik legértékesebb gyarmata, de az északafrikai francia gyarmatbirodalom egyik leg-

könnyebben sebezhető pontja is. Úgy látszik, hogy az útjain felvonuló hadseregek, a dübörgő páncélosok, a levegőegében dörgő motorral elzúgó repülőgépek az újabb, immár „negyedik pun háború“ véres viadalaira készülődnek, hogy ismét tuniszi földön döntsék el a történelem folyamán újra megismétlődő kérdést, kié legyen a hegémónia a Maré Mediterraneum területén.

BULLA BÉLA